

הנישואים כמוות וכלידה מחדש

דניאל אנגל

מבוא

במאמר זה אבקש לבאר את סוגיית הנישואים כמוות וכלידה מחדש. הסוגיה, בשמה המרתיע מעט, מבוססת על הסמיכות בין מוות ונישואים בתלמוד, בסיפור הבריאה, ובפרשנות המחשבתית עליהם ועל נספחיהם, וכן על ניתוחים סוציולוגיים ופסיכולוגיים. ראשית, ננסה להציג תמונה שלמה ומבוררת יותר של היחס המיוחד בין הנישואים כפי שהורונו חז"ל. בהמשך נראה כיוונים כלליים להסבר הסמיכות, ולבסוף אבקש להציע הסבר מהותי יותר לעניין הנישואין כמוות וכלידה מחדש.

בדיוק בזמן שבו הסתובבתי עם השאלות שעלו לי מתוך הסוגיה,⁷⁸ הגיע אליי רעיון מכיוון לא שגרתי והוא הוביל לתחילת הכתיבה. לכל אורך סצנת הסיום של הסרט "לעבור את הקיר"⁷⁹ המצלמה מלווה את הכלה מן הרכב אל כיסא הכלה. יש דממת אלחוט ורק קול צעדיהן של ההולכות ממלא את פס הסאונד. אחרי שהרגשנו כל צעד על המדרגות ועל השטיח, מגיעה הכלה אל הכיסא המוכן לה. מכאן ואילך המצלמה לא משנה את המיקום שלה. יש התמקדות אך ורק בכלה, בפניה ובמתרחש סביבה. הסצנה הזאת, שארכה כמה דקות טובות, יצרה אצלי את התחושה שאני מסתכל בבן אדם העומד למות: החיוורון; הסחרחורת; ההתנתקות מן הגוף בצום; התחושה שהנה אנחנו מגיעים אל הסוף המר אם לא תהיה איזושהי הצלה ויגיע החתן⁸⁰ – כל אלו

⁷⁸ כפי שיובאו מיד.

⁷⁹ בבימויה של רמה בורשטיין.

⁸⁰ ספויילר: היא החליטה להתחתן בלי שהיה לה חתן.

יצרו אצלי את החוויה שלפניי אדם ששם את נפשו על כף המאזניים ומחכה להכרעה, "זורק עצמו לגאולה".

הצגת הבעיה

הברייתא שנעסוק בה מתחילה בדף ג ע"ב. היא מדריכה כיצד יש להתנהל במקרה שמת אביו של החתן או אמה של הכלה בשבוע שבו אמורה לחול החתונה. ההקשר שבו מובאת הברייתא הוא הסבר נוסף לדין הנמצא בברייתא אחרת העוסקת ביום הנישואים, ובמקרים החריגים שיש בהם היתר להינשא בימי השבוע שאינם יום רביעי. בגלל ייחודיותו של המקרה והמחשבות הרבות שהוא גורר בעקבותיו, נעיין בו בפני עצמו:

הרי שהיה פתו אפוי וטבחו טבוח ויינו מזוג ומת אביו של חתן או אמה של כלה מכניסין את המת לחדר ואת החתן ואת הכלה לחופה ובוועל בעילת מצוה ופורש [ואחר כך קובר את מתו]⁸¹ ונוהג שבעת ימי המשתה ואחר כך נוהג שבעת ימי אבילות וכל אותן הימים הוא ישן בין האנשים והיא ישנה בין הנשים ואין מונעין תכשיטין מן הכלה כל שלשים יום.

(כתובות ג ע"ב)

כאמור לעיל, הברייתא מדריכה כיצד יש לפעול במקרה שבו מת אחד הקרובים "החשובים" ערב החתונה. מיד לאחר מכן הגמרא מסבירה את ההדרכות של הברייתא:

היא מדייקת שמדובר דווקא באביו ובאמה מכיוון שאין אדם אחר שיעשה את העבודה שהם ביצעו – האב טורח עם החתן בסעודה, והכלה עושה את בשמיה ותמרוקיה עם אמה. את המת מכניסים לחדר כיוון שהאבלות חלה מרגע הקבורה ולא ניתן להינשא כאבל, ולכן הקדמנו את החתונה לקבורה. את בעילת המצווה הם מחויבים לעשות כדי להשלים את תהליך הנישואים, ושבעת ימי המשתה דוחים את שבעת ימי האבלות מפני שהם כרגל עבור הבעל. ההפרדה בין האיש לאישה היא חלק מדיני אבלות הנכנסים אל תוך

⁸¹ ההוספה היא על פי רש"י, והיא נמצאת גם בנוסחאות של הגאונים והראשונים.

שבעת ימי המשתה (שם ד ע"א). מניעת התכשיטים מן הכלה היא ביטול של דיני האבלות כדי שלא תתגנה עליו (רשב"א).

דרך הראשונים בסוגיה הייתה לבודד כל מרכיב בפני עצמו, ולבדוק אם יוצא ממנו חידוש הלכתי. הם עסקו בהגדרת הדינים בין מצב האנינות ומצב האבלות, בעניין הטורח של ההורים שאין לו תחליף, במקומו של שיקול ההפסד הכספי ועוד. בסופו של דבר לא מצאתי בדבריהם, ולא בדברי האחרונים, התייחסות למצב הנפשי שבו עומדים החתן והכלה בשבוע חתונתם.

הברייתא בסגנונה הקצבי מחלקת הוראות מדויקות כיצד יש לפעול, ונדמה כי בכך בא הכול על מקומו בשלום. אך כיצד יכול הקורא הפשוט להעלות על דעתו שבהקדמת החופה ושינוי הסדרים נפתרת הבעיה? בין אם נעמיד את הברייתא כאפשרות העומדת לפני בני הזוג ובין אם נראה אותה כחובה הלכתית, עלינו לשאול שאלות קיומיות על הדרכתה המרכזית של הברייתא: כיצד ניתן לקיים חתונה לנוכח אבל וצער? מה הביא את חכמינו להורות על קיום החתונה? האם הם החשיבו רק את הטורח הכספי? יתר על כן, ידוע שחכמים ראו בשמחת החתונה ערך גדול עד שגדולי התנאים והאמוראים באו לרקד לפני הכלה.⁸² אם כן, היאך תתאפשר שמחת נישואים במצב כזה? כדי שנצליח להבהיר לעצמנו את הוראת הברייתא, השאלה שתלווה אותנו בחיבור זה היא: האם יש קשר מהותי יותר בין החתונה והאבלות? לצורך ברור זה נראה תחילה את הקשר בין אבלות לנישואים במקורות נוספים: בהלכה ובאגדה, בתנ"ך ובמחשבה. בעקבות זאת ננסה לחשוף יסוד מהותי במשמעות הנישואים.

⁸² כתובות יז ע"א: "תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים - כלה כמות שהיא ובית הלל - אומרים כלה נאה וחסודה... אמרו עליו על רבי יהודה בר אילעאי שהיה נוטל בד של הדם ומרקד לפני הכלה..."

הקשר בין אבלות לנישואים

למעשה כבר בדפים העוקבים במסכת אנו פוגשים סמיכות בין שני הנושאים המגבירה את החשד לקשר חזק יותר מהמפגש המקרי שראינו כברייתא. בדפים ז-ח מופיע החתן אל מול האבל בשאלות, כגון אם יש צורך במניין לאותו מעמד; אם בעל האבלות או השמחה יכול להיספר למניין; אם המעמד מתרחש ברחבה או בשורה; וגם דיון בנוסח ברכת החתנים המובא בשם ר' יהודה בהשוואה לברכת האבלים שיהודה בר נחמני, מתורגמנו של רב חייא בר אבא, מנסח בו זמנית. לאור זאת סביר להניח שהייתה יד מכוונת בעריכת שני העניינים בסמוך.

נוסף לכך יש כמה מקורות תנאיים המצמידים בין שני הנושאים: "מעבירין את המת מלפני הכלה" (כתובות ח ע"ב), "מבטלין ת"ת מפני הוצאת מת והכנסת כלה" (מגילה ג ע"ב), "מחשיכין על התחום לפקח על עסקי כלה ועל עסקי המת" (שבת קנ ע"ב). אליהם מצטרפים קווי דמיון הלכתיים, כגון שלבי האבלות המשתנים (בו ביום, 7 ו-30) הנמצאים גם בשמחת החתונה; פטור מקריאת שמע ומתפילין שיש לחתן (משנה ברכות ב, ה) וגם לאונן ולנושאי המיטה (רמב"ם הלכות קריאת שמע א, ג); קהל רב המגיע להשתתף בהכנסת הכלה ובלוויה⁸³ ועוד. מכל אלה אפשר לראות שיש קשר בין העניינים הגורם לסמיכותם ולהשוואת מעמד האבל למעמד החתן בחובות הלכתיות כאלה ואחרות.

מהו טיבו של הקשר? מה באה ללמד אותנו סמיכות זו שלא היינו חושבים עליו מעצמנו? האבלות מסמלת את הפרידה, את העצב והשבר, לעומתה החתונה מסמלת את האיחוד, את השמחה ואת בניית הבית. גם טקס

⁸³ סוכה מט ע"ב: "זו הוצאת המת והכנסת כלה לחופה. והלא דברים קל וחומר: ומה דברים שדרכן לעשותן בפרהסיא אמרה תורה הצנע לכת, דברים שדרכן לעשותן בצנעא על אחת כמה וכמה."

הנישואים, כפי שאנו מכירים אותו היום, כולל את שני האלמנטים הסותרים לכאורה שהזכרנו תחת חופה אחת. על כן נבוא לעיין בו.

השפעת חורבן ירושלים על טקסי הנישואים

בספרו "שמחת החיים – טקסי אירוסים נישואים במקורות חז"ל" המחבר ניסן רובין מקדיש את אחד הסעיפים בפרק על נישואים למנהג הזכר לחורבן. הוא מציין שני עקרונות מחשבתיים של חז"ל שהיו הגורם העיקרי לעירוב אבלות בחתונה: האחד הוא החובה להזכיר את חורבן ירושלים ואת גלותנו ממנה, והשני קשור בעיקרון: לעולם אל ימלא אדם שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר "אָז יִמְלֵא שְׁחֹק פִּינוּ" (תהלים קכו, ב). האחד הוא תזכורת יומיומית לעם ישראל החי בגלות שיש לו מקום השראת שכינה לשאוף אליו, והשני הוא הרעיון שכל שמחה צריכה להיות בגבול הראוי לאור שאיפת המגמות האלוניות. שתי התזכורות האלה רלוונטיות בכל ימות השנה וחשובות להתנהלותו המוסרית והערכית של האדם מישראל, אולם במפגש עם מוקד השמחה העיקרי בחיים הפרטיים והקהילתיים, הנישואים, יש להשפעתם כוח מפתיע עד כדי עיצוב מחדש של אוירת האירוע והטקס.

בטרם נגיע אל מנהגי החופה שהתעצבו לאור חורבן ירושלים כפי שאנו מכירים אותם כיום, נציין את המנהגים החגיגיים שבטלו לגמרי בעקבות החורבן:

משבטלה סנדרי בטל שיר מבית המשתאות...⁸⁴

(סוטה מח ע"א)

בפולמוס של אספסינוס גזרו על **עטרות חתנים** ואילו הן עטרות חתנים?
של מלח ושל גפרית אבל של ורד ושל הדס התירו
בפולמוס של טיטוס גזרו על **עטרות כלות** אילו הן עטרות כלות אילו
זהוריות מזוהבות אבל יוצאה היא בכיפה של מלח...

⁸⁴ רובין מבאר בהמשך הפרק שהכוונה לבית שמחת החתן, ולא למקום בילוי (שם, עמ' 271–273).

מאמרים במסכת כתובות

[ב]פולמוס האחרון גזרו על חופת חתנים. אילו הן חופת חתנים? אלו של זהב אבל עושה הוא אפיפירות ותולה בה כל מה שירצה. ושלא תצא כלה באפיריון בתוך העיר...

(תוספתא סוטה טו, ה-ט)

ומובא במסכת בבא בתרא כפיתוח לתוספתא שם:

כשחורב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין נטפל להן ר' יהושע... אמר להן בני בואו ואומר לכם שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר שאין גוזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה... אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט... עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט מאי היא? אמר רב: בת צדעא שנאמר: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי וגו'. מאי על ראש שמחתי? אמר רב יצחק: זה אפר מקלה שבראש חתנים. א"ל רב פפא לאביי: היכא מנח לה במקום תפילין שנאמר: לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה שנאמר: שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָהּ כֹּל אֲהַבְיָהּ שִׁישׁוּ אֶתְהָ מְשׁוֹשׁ כֹּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ".

(בבא בתרא ט ע"ב)

המנהגים המובאים לפי שיטתו של ר' יהושע המלמד את הגישה הממוצעת בעירוב עצב בשמחה, מוכרים לנו כיום בעקבות פסיקת השו"ע והרמ"א: "וכשהחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת תפילין. הגה: ויש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה, או לשום מפה שחורה או שאר דברי אבילות בראש החתן (כל בו)" (או"ח הלכות ט' באב ושאר תעניות תקס, ב). בטקס של ימינו האבלות באה לידי ביטוי בעיקר בשבירת הכוס וכמובן באמירת "אם אשכחך". בעלי התוספות היו הראשונים לציין מנהג זה, ובמקור הוא קשור לעקרון צמצום השמחה השני שהזכרנו (אל ימלא שחוק פיו). אף על פי כן במחזור הכל-בו הוסמך מנהג שבירת הכוס לזכירת חורבן ירושלים, והיום שבירת הכוס היא כבר מרכיב משמעותי בטקס החופה של סמל לחורבן.

עוד נקשרת שמחת בני הזוג לירושלים בנוסח שבע הברכות, ובעיקר בברכה האחרונה שבה נשזרות התפילות לבני הזוג עם תקומת ירושלים:

שמח תשמח ריעים האהובים... אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה... מהרה ה' אלהינו ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחה נגינתם בא"י משמח חתן עם הכלה.

(כתובת ח ע"א)

הכניסה אל האגדה

אפשר לראות את השתלבותם של מנהגי האבלות על ירושלים בטקס הנישואים כשיקול פרקטי: השמחה הרבה המתלווה אל הנישואים מזמנת אליה בטבעיות את הגזרות הללו במגמה לצמצם אותה, מפני ששמחה זו עלולה להשכיח מלב המשתתפים את הצרות ואת התפילה לגאולה ולבניין ירושלים. אולם לאור סוגיות הגמרא שראינו, ולאורם של פסוקי הנבואה המשולבים בברכות הנישואים,⁸⁵ אפשר ואף צריך לראות בהשתלבות הנישואים והאבלות חיבור מהותי יותר. אמנם כל הנוכח בחתונה יכול להרגיש כיצד זיכרון ירושלים השתרש בטקס ונהיה חלק בלתי נפרד ממנו, כמו לא יכולנו לבחור נושא מתאים יותר "לככב" בחתונה. אולם כפי שאטען בהמשך, תחושת האבלות לא מסתכמת רק בחורבן ירושלים, אלא שורשיה נטועים עמוק במשמעות האישית של הנישואים עבור המשתתפים. המאמר הבא בגמרא בברכות, המתבסס על נבואת ירמיהו, יכול להבהיר את שתיארנו בנוגע לקשירת בניין ירושלים עם בניין הבית המשותף של בני הזוג:

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות, שנאמר: קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות". ואם משמחו מה שכרו? ... רב נחמן בר יצחק אמר: כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שנאמר: כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה'.

(ברכות ו ע"ב)

בנביא נאמר:

⁸⁵ ראו לעיל, בהמשך אביאם במלואם.

”כֹּה אָמַר ה' עוֹד יִשְׁמַע בְּמִקוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר אָתֶם אֹמְרִים חָרֵב הוּא מֵאִין אָדָם וּמֵאִין בְּהֵמָה בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם הַנְּשֻׁמוֹת מֵאִין אָדָם וּמֵאִין יוֹשֵׁב וּמֵאִין בְּהֵמָה: קוֹל שְׁשׁוֹן וְקוֹל שְׁמִחָה קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה קוֹל אֹמְרִים הוֹדוּ אֵת ה' צְבָאוֹת כִּי טוֹב ה' כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ מִבְּאִים תוֹדָה בֵּית ה' כִּי אָשִׁיב אֵת שְׁבוֹת הָאָרֶץ כְּבָרָאשׁוֹנָה אָמַר ה'.”

(ירמיה לג, י-יא)

לאחר שניבא על חורבן ירושלים, הנביא מנחם כי בעיר החרבה עוד יישמעו ביום מן הימים קולות שמחה וצהלה. קולות החתונה מסמלים את שיא השמחה והגאולה מפני שהחתונה בפשטות היא מוקד השמחה העיקרי בחיי האדם ובחיי הקהילה, כפי שהזכרנו. רב הונא דורש את ריבוי הקולות בפסוק כאלמנטים שחובה שיהיו בחתונה, והאחריות עליהם מוטלת על האורחים בסעודת החתונה. רב נחמן בר יצחק מביא את סופו של הפסוק ואומר כי המקיים את אותם “קולות שמחה”, שכרו כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים. המדרש מעורר שאלות רבות בנוגע למשמעותה של שמחה ביום החתונה ובנוגע לקשר בינה לבין בניין ירושלים. נפתח בשאלת בעל ה”אמת ליעקב”:

הנה תמהני מה טיבה של מצוה זו (לשמח את חתן בסעודתו, ד”א),⁸⁶ כיון דאנן מבקשין כמשוש חתן על כלה ישיש עליך (בתפילת לכה דודי, וע”פ ישעיה סב, ה), אלמא דאין שמחה גדולה משמחת חתן על כלה, ומה מצוה הוא לשמח לב שמח? לשמח לב עגומי נפש יש להיות מצוה, ולא לשמח לב שמח.

וזה מעלת הנושא אשה לשם שמים (לשם בנים, ד”א)... ועל זה ודאי נאמר מצא אשה מצא טוב. אמנם בהיפוך - הנושא אשה כדי למלאות תאוותו ומשביע עצמו בתאוות היצר הרע, ואין מחשבתו רק לזה, אז מן תאוות ההיתר יסיתנו אל האיסור... ועל זה ודאי נאמר ומוצא אני מר ממות את האשה וכל המקרא. וזה הגדת בני מערבא שמודיעין לו שבאשה יש מצא או מוצא (במות סג ע”א). שבאם כוונתו לשם שמים הרי “מצא”, ובאם ח”ו לאו הרי “מוצא”... וזהו מגדולי הנסיונות ולזה מצוה על כל העומדים שם לשמחו לדבר מצוה ולהודיע לו כמה הוא זוכה ע”י זה...

⁸⁶ טור אבן העזר סה: “מצווה גדולה לשמח חתן וכלה ולרקד לפניהם”.

(אמת ליעקב לברכות ו ע"ב)

אכן קשה, מדוע הורונו חז"ל לשמח את החתן והכלה? מה יוצר את הצורך הזה לשמח לב שמח? ה"אמת ליעקב" מסביר שהדבר תלוי בשאלת המוטיבציה לנישואים: אם יש אדם המונע מן הצורך למלא את תאוותו, הוא יגיע לידי איסור אף שמלכתחילה הוא נישא בהיתר. נישואים כאלה יביאו לידי צער – "מוצא אני מר ממוות..." כיוון שזהו אתגר גדול, תפקידם של בני הסעודה לשמח את החתן לחזקו בהודאה לה' ולכוונו לדרך הישר, כלומר להינשא לשם שמים ולשם בנים ולבטל את התאוה. אורח העושה זאת זוכה לכל התשבחות, ומי שלא "עובר בחמישה קולות".

האלשיך מציע שהצער של בני הזוג קשור בדאגות העולם המתגלגלות לפתחם, "בני חיי ומזוני", וכשאנו משמחים אותם יוטב לנפשם מאלה הבעיות. בבואו להסביר את הקשר לירושלים האלשיך מביא פירוש מפתיע שבית שייבנה בשמחה, יזכה שזרעו יגיע לבנות את חורבות ירושלים: "כי על ידי מה שמשמח את החתן עושה מצותו בשמחה ואהבה, ונמשך זרעו עד בנות אחת מחברות ירושלים המגעת לחלקו... כי יעלה על משמחו כאלו על ידו שב ה' את שבות הארץ, ליבנות אחר היותה שממה שהוא שבות הארץ ממש" (אלשיך, ירמיהו לג). פירוש זה מיטיב לתאר את הזכות העצומה שבשימוח החתן והכלה, ומבטא את החשיבות שיש להקמת משפחה בגלות. האורחים מחזקים את ידיהם של אלה המקימים משפחה במטרה להעמיד את הדור הבא, וכך, דור אחרי דור, ימשיך עם ישראל להתקיים עד אשר יזכו לראות בבניין ירושלים.

תהליך לשינוי המעמד האישי

בסוציולוגיה, הטקסים המלווים את הליך הכניסה למציאות חדשה קרויים "טקסי מעבר":

בטקסים אלה המשתתפים עוברים מסטטוס לסטטוס ונעשים תוך כדי כך מודעים לחובותיהם ולזכויותיהם החדשות. באמצעות הטקס הם משנים את זהותם ומקבלים אישור על זהותם החדשה. ואן גנפ העמיד

מאמרים במסכת כתובות

את טקסי המעבר על תבנית תלת שלבית: שלב הפרדה – שבו מופרדים עוברי הטקס מהזהות הקודמת שלהם, שלב של גבוליות – מצב של חוסר זהות ברורה בתקופת המעבר מסטטוס לסטטוס שהיא אזור דמדומים של בין לבין, ושלב של שילוב מחדש – שהוא שלב הקישור לסטטוס החדש.

(שמחת החיים, עמ' 24–25)

במבוא לספרו רובין מציין שיש טקסי מעבר בהרבה תרבויות, ודן בטקסים השונים המובאים בחז"ל לנישואים ולאבלות. לאור דבריו אבקש להציע הבנה ראשונית בסוגיה שבאנו לברר, קיום נישואים במצב של אבלות, שכן שימוש במושגים אלו מציע הסתכלות מעניינת במיוחד.

כשנעיין בטקסי האבל נמצא שבמצב הלימינאלי של השבעה מופעלים בו זמנים טקסים המבטאים ניתוק מהסביבה החברתית וקישור מחדש אליה. איסורים כמו קיום יחסי אישות, רחצת הגוף, סיכה בתמרוקים, תספורת ותגלחת; נעילת נעליים ולבישת בגדים מכובסים; האיסור לברך בשלום, לעשות מלאכה ומסחר וללמוד תורה; חיוב הקריעה של הבגד, הפיכת המיטה... כל אלה הם ביטויים טקסיים לניתוק האבל מעיסוקי החברתיים. מאידך גיסא, הקהל משתתף בהספד, בסעודת הבראה ובעיקר בניחום אבלים – שהם ביטויים טקסיים לשילוב האבלים מחדש לתוך הקהילה. הפעילות האינטנסיבית הזו אמורה לתמוך באבלים בימי המשבר ולהחזירם בהדרגה לפעילות חברתית.

(שם, עמ' 27)

שינוי המעמד האישי מרווק לנשוי או הכניסה הלא רצונית למעמד של אבל, הם תהליכים לא פשוטים הדורשים עזיבה של מציאות קודמת וכניסה למציאות חדשה. על פי דבריו של רובין, נראה כי שני השלבים תלויים זה בזה, ואין האחד יכול להתקיים בלא השני. שני הביאורים שראינו לעיל בנוגע למצוות שימוח החתן והכלה⁸⁷ תולים גם הם את חובת השימוח בצער הנחבא בשולי תהליך הכניסה לחיי משפחה. לפי שניהם, הכניסה אל המציאות החדשה של נישואים מעוררת צער וחשש אצל בני הזוג בין בתחום יחסי

---

⁸⁷ של האלישיך והאמת ליעקב.

האישות, בין בתחום הכלכלי, ובין בדאגה לעתידה של המשפחה הצעירה.⁸⁸ נרחיב את הדיון ברעיון זה בעזרת דבריו של ר' נחמן. בתורה כ"א בליקוטי מוהר"ן ר' נחמן מבאר את ההבדלים בין שכל מקיף לשכל פנימי, ומלמד שמה שמשאיר את האדם בתנועה של התקדמות והתפתחות הוא ירידה של שכל מקיף והפיכתו לשכל פנימי. הפיכת שכל מקיף לשכל פנימי משמעותה קבלת שפע מן העליונים עד שהוא נהפך ממש לחלק מהאדם. הוא מסביר שכדי שהאדם יושפע מהשפע האלוקי ויפנים אותו, עליו להיפטר מהרגליו הרעים ולהכין את עצמו ככלי טהור. זוהי המשמעות של שבעת ימי המשתה והשבעה: "וזה בחי' שבעת ימי המשתה שאחר החופה, היינו בחי' שבעת הנרות הנ"ל, שעל ידם יכנס המקיף לפנים. וזה בחי' שבעת ימי אבילות ר"ל, שמתאבלין עליו על שנסתלק נשמתו, כדי שיעלה נשמתו לאור הפנים הנ"ל, ע"י ז' ימים אלו" (ליקוטי מוהר"ן קמא כא, ה). ר' נחמן רואה בשבעת הימים זמן שבו החתן והכלה או האבלים מפנימים את המציאות החדשה שאליה נכנסו. שבעת הימים נדרשים כדי לאפשר להבנה החדשה לחלחל לכל רמות התודעה של האדם ולסייע לו להשלים אתה ועם המשמעויות הנלוות אליה.⁸⁹ אין באפשרות האדם לחזות את התוצאות וההשלכות של ההתרחשות הזאת לפני שהיא מגיעה, שכן הוא תמיד יישאר חיצוני לה. רק לאחר ירידתו של ה"שכל המקיף" לפנים, יוכל האדם לבחון את מציאותו החדשה ולהתנהל בהתאם לה. לאור זאת אפשר להבין את החשיבות של אנשים קרובים הבאים לשהות במחיצתם של הזוג או האבלים, ובייחוד את מצוות השימוח שרוב הונא לומד את חומרתה בדרשה לעיל: חובה על כל הנהנה מהסעודה, על כל מכר וחבר, לעשות כל שביכולתו לשמח את החתן והכלה כדי לסייע להם לצלוח את תקופת ההסתגלות הראשונה.

⁸⁸ בהמשך נפתח את דבריו של רובין, המעניקים מבט עמוק יותר מאותו צד.

⁸⁹ למעשה התהליך קצת מזכיר את תקופת ההתאוששות אחרי השתלת איבר. בתקופה זו מוודאים שהגוף לא דוחה את השתל.

על פי רובין, שבעת ימי המשתה מאפשרים לבני הזוג לקנות יציבות בתקופת ההסתגלות, ומפחיתים אפשרויות לחיכוכים ביניהם. גם בשאר הטקסים המלווים את האיש והאישה יש תפקיד מרכזי לחברה: סעודת האירוסין בבית חמיו מבטאת את הניתוק מהמקום שבו הם היו, ולאחר מכן החברים מלווים את שלב הביניים שבו הם לא רווקים ולא נשואים (מאורסים ואסורים). לבסוף, בהגיע השלב שבו הם מקבלים את הזהות החדשה, הסביבה החברתית שמחה בשמחתם ומכירה בהם כזוג נשוי.

כל הדעות שראינו עד כה נכנסות לדעתי בקטגוריה אחת: שינוי המעמד האישי של החתן והכלה בנישואים. כל דעה בדרכה רואה את העצב המתגנב ללבם של בני הזוג, ומסבירה ששמחת הקרובים היא התיקון והפתרון. אולם הסברים אלו לא מניחים את הדעת, כי הם לא מספקים הסבר לחיבור הנרחב שראינו בין חתונה לאבלות. התשובה שלהם לשאלה כיצד ניתן לקיים חתונה למרות האבלות פשטנית מעט. באותה המידה היינו יכולים לראות כיצד צער דומה עלול להתעורר משינויים משמעותיים אחרים בחיים, דוגמת כניסה למקום עבודה חדש או המעבר לגיל השלישי. הדברים בולטים בעיקר בהסברו של ר' נחמן המזהה את התנועה הנ"ל כתנועה החוזרת ונשנית בהזדמנויות רבות בחיים, כגון הנישואים. לעומתו רובין כן נותן לנו מבט ספציפי יותר על החתונה לבדה, אך גם לאחר תיאור התופעה בהרחבה אינה מופיעה תשובה מספקת לשאלה למה דווקא בנישואים. ובכן גם מדבריו נמצאנו חסרים.

הנישואים הם מעבר מחיסרון לשלמות

לעומתם המהר"ל מעניק הסבר אימננטי וייחודי לעצבות שיש בנישואים דווקא, הסבר הנובע מהמשמעות הגדולה שהם טומנים בחובם על פי התורה. לאור פירוש זה נבוא להסביר את הקשר העמוק שבו קשורים נישואים ואבלות, והוא יוכל להנהיר עבורנו את סברת חכמים לקיים חתונה בצל המוות.

לפיכך אמרו מי שנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו, עובר בחמשה קולות. כי ראוייה השמחה לחתן. כי כשם שהאבל הוא בהפסד ובהעדר,

כך ראוייה השמחה כאשר יש מציאות שלם. ואין לך מציאות יותר שלם מזווג חתן וכלה... וכאשר אין כאן שמחה, כאילו אין כאן מציאות שהוא בשלמות בעת הזיווג. ולכך הוא עובר בחמשה קולות. (קול = יציאת הדבר אל הפועל, ד"א)... ומה שאמר כאילו בנה חורבה אחת מחרבות ירושלים. פירוש, כי הזווג של חתן וכלה על ידו (מתחוללת, ד"א) שלמות בנין האדם. שהיה נחשב קודם בנין חסר, נחשב עתה בנין שלם. ודבר זה נחשב כמו בנין חורבות ירושלים. כי הזוג הזה של חתן וכלה הוא בנין א-להי. ולכך אמר מי שמשמח חתן וכלה, עד שהבנין הזה בשלמות, נחשב כבנין חרבן ירושלים, שהוא בנין א-להי. כי חתן וכלה הוא בנין א-להי, כמו בנין חורבות ירושלים, ודבר זה ברור מאד.

(תפארת ישראל פרק ל)

המהר"ל מסביר שהשמחה היא ביטוי ישיר לשלמות, לעומת האבל שהוא ביטוי ישיר להפסד ולהיעדר. זיווג האיש עם האישה מביא אותו לידי שלמות, וזו השלמות הכי גדולה במציאות של התחתונים. מכאן מוטלת על הנהגה מסעודת החתן החובה לשמחו כדי שהבנין הזה יהיה שלם. לעומת זאת אם הוא לא משמחו, הרי שהוא פוגם בבואה של השלמות לידי ביטוי במציאות ועובר בחמישה קולות. בתארו את מעשה הזיווג כ"שלמות הכי גדולה בתחתונים" ו"בנין אלוקי" המהר"ל מעניק משנה חשיבות לנישואים, ולדידו יש לראות בהם יותר מאשר "שינוי סטטוס". מושגים אלו מחייבים אותנו לבררם יותר לעומק. לצורך כך נפנה לעיין בפסוקי הבריאה בפרק ב' של ספר בראשית ובמדרשי חז"ל.

זו היא אומנותו – בנין אלוקי

מטרונה שאלה את ר' יוסי בר חלפתא. אמרה לו לכמה ימים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו? אמר לה לששת ימים כדכתיב (שמות כ) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. אמרה לו מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשיו? אמר לה הקדוש ברוך הוא יושב ומזווג זיווגים בתו של פלוני לפלוני, אשתו של פלוני לפלוני, ממונו של פלוני לפלוני. אמרה לו ודא הוא אומנתיה? (וזו היא אומנותו? ד"א) אף אני יכולה לעשות כן. כמה עבדים כמה שפחות יש לי לשעה קלה אני יכולה לזווג. אמר לה אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקדוש ברוך הוא כקריעת ים סוף...

מאמרים במסכת כתובות

(בראשית רבה סח, ד)

ראשית נשאל: וכי זו היא אומנותו? מניין לר' יוסי שזה מה שהקב"ה עושה משעה שסיים לבנות את עולמו? אף שבתשובה זו יש רעיון יפה שיכול להיתפס בפני עצמו, ר' יוסי מפליא להסביר בתשובתו את המתואר בפסוקי הבריאה:

וַיֹּאמֶר ה' א-להים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבָדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵצָר כְּנָגְדוֹ: וַיִּצַר ה' א-להים מִן הָאָדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּבֵּא אֶל הָאָדָם לְרֵאוֹת מַה יִּקְרָא לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נָפֵשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ: וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וְלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְלָאָדָם לֹא מִצָּא עֵצָר כְּנָגְדוֹ.

(בראשית ב, יח-כ)

כשר' יוסי מלמד שהזיווג "קשה" בעיני הקב"ה, הוא מתכתב עם ההתעניינות של הקב"ה בחיי האדם, הראייה שלא טובה בדידותו, והאכפתיות והחמלה להמציא לו עזר כנגדו. בריאת החיות והעופות מתבצעת בשביל אותה מטרה,⁹⁰ ומשזה לא צלח נבראת האישה מאחת מצלעותיו. אם נחזור לשאלת המטרונה על פועלו של הקב"ה, אפשר גם להבחין שיצירת האישה הייתה היצירה האחרונה במעשה הבריאה. הקב"ה השלים את בריאת האדם בכניית האישה והבאתה אליו. לפיכך האישה היא השלמה של הבריאה כולה, שכן בזכותה סוף הוושלם המין האנושי הניצב במרכז של הבריאה.⁹¹

⁹⁰ "וא"ר אלעזר מאי דכתיב זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי מלמד שבאדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה" (יבמות סג ע"א).

⁹¹ "וזה כאשר תראה בבריאה שנברא האדם אחרון לכל הנבראים, ודבר זה בודאי אינו במקרה, רק הוא נמשך אחר עצם האדם. וזה כי ראוי דבר, שהוא כמו צורה, והצורה על ידה יושלם הכל, לכך ראוי שיהיה אחרון, כי הכל יושלם באחרונה. ומפני כך נברא האדם אחרון אל הכל, לפי שהאדם צורה אל התחתונים, והוא השלמת כל התחתונים. ולכך נברא האדם באחרונה, כאשר הושלם הכל." (מהר"ל נצח ישראל, י)

ייתכן שעניין זה הוא המביא את ר' יוסי ללמוד כי בורא העולם ימשיך לעסוק בהשלמה של בריאתו על ידי זיווג בתו של פלוני לפלוני, כלומר בבריאת עולמות משותפים חדשים.

נוסף לכך התורה מדריכה אותנו לראות בנישואים אירוע משמעותי, חשוב, מכונן ובעיקר – לא סתמי.⁹² אפשר שזהו גם טיעונו העיקרי של ר' יוסי בר חלפתא לאותה מטרוניתא בחלקו השני של המדרש. אין לראות בשיחתם ויכוח תיאולוגי, כי אם ויכוח אידאולוגי על חשיבות הנישואים והחזון שהם מסוגלים להצמיח. המדרש מחדד לפנינו את ההבחנה המהותית בין הגישות: בעוד שמבחינת המטרונה הזיווג הוא קל, טבעי ופשוט, בעיני הקב"ה הדבר קשה, חשוב ומשמעותי ממש כמו קריעת ים סוף. שניהם כמעשה מכונן, מפואר ומרהיב.

היבט נוסף של השלמות בנישואים, הנמצא במהר"ל ובדברי חז"ל, הוא שהזיווג הוא השלמת האיש והאישה לאדם השלם.⁹³ כך עולה מתוך מאמרו של ר' אלעזר במסכת יבמות: "אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנאמר: זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם" (יבמות סג ע"א). יש כאן תשומת לב לחוסר שיש אצל האדם קודם חתונתו, ולשלמות הגדולה המגיעה לאחריה. האדם כמו נולד מחדש כאדם שלם. רעיון זה בא לידי ביטוי גם במימרא המוכרת בשם רב: "ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני" (סוטה ב ע"א). טרם יצירתו של האדם בידי הוריו, כבר נקבע לו קישורו הנשמתי אל האישה אשר תשלים אותו. אתה הוא יגיע אל הקיום התכליתי שלו, ויהיה עצמו האמתי.

תפיסת זו מבררת יותר לעומק את דברי רובין על "מותו" של הרווק ולידתו מחדש בתור בן זוג. עתה יהיה נכון לומר כי ככל שאנחנו מצפים להשלמה

⁹² ייתכן גם שזוהי אחת ממטרות-העל של ספר בראשית על עסקי משפחותיו.

⁹³ שם, ובצורה נרחבת במשנתו. להמשך עיון ראה ערך "איש אישה" בספרי המפתח.

גדולה יותר, כך יידרש האדם למעשה הקרבה גדול יותר.⁹⁴ על כן נבוא עתה לבאר מהפסוקים מהו מעשה ההקרבה הנדרש לזיווג, ומה טיבם של הכאב והצער המתלווים אל התהליך הלא פשוט שעובר האדם כדי לצאת מבדידותו.

מעשה ההקרבה

... וְלֹאֲדָם לֹא מִצָּא עֶזְרָה כְּנִגְדּוֹ: וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן
וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֶּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה: וַיִּבְנֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר
לְקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶהָ אֶל הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עִצְמוֹ
מִעֲצָמִי וּבָשָׂר מִבָּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָה זֹאת:
עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד.

(בראשית ב, כ-כד)

פסוק כ"ד, המסיים את סיפור בריאת האישה, מסכם עבורנו את סיפור הזיווג בדרך של כלל מנקודת מבט עתידית: הוא לוקח את התהליך שהעביר הקב"ה את אדם הראשון, ומציג אותו כאב-טיפוס לתהליך שיתרחש אצל כל אדם שימצא את זיווגו עד סוף כל הדורות. אך לכאורה ההקבלה חסרה: היכן עבר אדם הראשון את שלב הפרידה מהוריו? לכאורה, חלק זה לא היה רלוונטי אליו? נראה כי עלינו לשים לב לדיוק בפסוקים כי הם משתלבים היטב עם סברתנו על ההקרבה.

לצורך גאולת האדם מבדידותו ובניית האישה הפיל הקב"ה תרדמה על האדם, כלומר כדי להביא לאדם הראשון הבודד את ההשלמה שלו היה עליו ליפול לתרדמה. עליו "למות" במידה מסוימת⁹⁵ בשביל לאפשר בריאה מחדש של המין האנושי ולהיגאל מן הבדידות. אפשר שבכך לימדו הקב"ה לאדם לדורותיו כי על מנת למצוא את זיווגו ולהיגאל עליו להיות מוכן להקריב

⁹⁴ רעיון זה מתכתב עם הגדרת הנישואים כברית לפי הרב סולובייצ'יק. ראו "איש

האמונה" סוג חדש של רעות ועוד, וכן "אדם וביתו" בעיקר בשני הפרקים הראשונים.

⁹⁵ ברכות נז ע"ב: "שינה - אחד מששים למיתה".

משהו, להתנתק מחלק מעצמו.⁹⁶ לולא היה מפיל הקב"ה תרדמה על האדם ולקוח ממנו צלע, יצירת האישה לא הייתה מתאפשרת. במילים אחרות, מה שאפשר את הבריאה החדשה היה מעשה ההקרבה מצדו של האדם. בתהליך הניתוק המאפשר את הנישואים יצטרך האדם לא רק לעזוב את אביו ואת אמו, את בית ילדותו, קרוביו וחבריו, אלא יהיה עליו להתנתק מהחיים שהיו לו עד עתה. יהיה עליו למצוא את הנכונות להשתחרר מהרגליו ומתבניות חייו השומרים עליו יציב עם שתי רגליים על הקרקע, כיוון שהם עלולים להכשילו בתהליך שהוא עובר כעת. אדם המבקש לחולל תנועה של התקדמות בחייו, צריך להיות מוכן לעבור תהליך מבלי לדעת לאן הוא יוביל במדויק.⁹⁷ אם כן, כדי להשיג את השלמות הגדולה שטומנים בחובם חיי הנישואים, על האדם להיות מוכן למסור את כולו. שני בני הזוג צריכים להיאזר באומץ הנדרש כדי לחולל את התנועה הזאת בחייהם בדרך לאותו הישג משמעותי.

סיכום ואיסוף הפתרונות

מתוך סוגיית "אבלות ונישואים" שאלנו את השאלה המתבקשת: כיצד ניתן לקיים חתונה לנוכח מותו של אחד ההורים? משם הרחבנו את ההקשר ופנינו לבדוק אם הקשר בין אבלות ונישואים מופיע במקורות חז"ל נוספים. זיהינו קווי דמיון רבים בין העניינים: מן הבחינה ההלכתית עמדנו על החיבור שנעשה בין טקס החופה לאבלות על ירושלים. שלב זה היה גם החוט המקשר בין ההלכה והאגדה. בכואנו לבאר את הקשר בין חתונה ואבלות דרך "מדרש חמישה קולות" גילינו את ממד האבלות והצער שיש אצל החתן והכלה. ראינו

⁹⁶ רעיון דומה אפשר למצוא בתורת הצמצום של האר"י שלפיה העולם לא היה יכול להיברא לולא צמצם הקב"ה את נוכחותו האין-סופית. המגיד מוסיף על כך (תורת המגיד ש"ס בבא מציעא ד"ה פירש): כל צמצום צריך לנבוע ממניע כלשהו, ובהקשר שלנו האהבה והצמצום קשורים זה בזה ומאפשרים זה את זה.
⁹⁷ בפסיכולוגיה מקובל לקרוא לשלב זה "היציאה מאזור הנוחות".

שני הסברים שונים לצער, והסברנו שההבדלים קשורים לדרך שבה נתפס מעשה הנישואים. הדרך הראשונה שפירשנו ופיתחנו רואה בנישואים מעשה טבעי יותר, וכינינו אותה בשם "שינוי סטטוס". לעומתה הצגנו את האסכולה הרואה בנישואים מעשה השלמה מכונן ומשמעותי. ביססנו את הגישה המהותית הזאת לפי פסוקי הבריאה, וכינינו אותה בשם "בניין אלוקי".

בשני ההסברים גילינו את הדיאלקטיקה שבה מצד אחד ניצבת שמחת הנישואים, ומצד שני תהליכי פרידה וצער. דיאלקטיקה זו מעידה על אופייה המיוחד של החתונה והיא, לעניות דעתי, הגורם לשילוב, המתמיהה לכאורה, של מנהגי האבלות בטקסי החופה והנישואים. לפי ההסבר המהותי של בניין אלוקי, הבנו שבמעשה החתונה מפריד קו דקיק בין החיסרון והשלמות ועל התפר ניצבים בני הזוג. כל אחד מהם בנפרד נצרך להתנתק מחייו הקודמים ו"לזרוק את עצמו" אל השלמות הממתינה לו בצד השני. הפרידה מהחיים ממש, אך היא נצרכת בשביל הלידה מחדש כאדם שלם בחיי הנישואים, ומכאן מקור השמחה.

נוסף לכך מצינו שהקרובים והמשתתפים בשמחה לא מסתירים מהחתן והכלה את המורכבות שבנישואים. הם מודיעים להם שבפוטנציאל הגדול הגלום בחיי הנישואים כרוכים גם סכנות וקשיים: "במערבא כי נסיב אינש איתתא אמרי ליה הכי: מצא או מוצא? מצא דכתיב: מצא אשה מצא טוב, מוצא דכתיב: ומוצא אני מר ממות את האשה" (יבמות סג ע"ב). ועוד אמרו: "מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו זכה עוזרתו לא זכה כנגדו" (שם ע"א), וביתר חריפות בדברי ר' עקיבה: "איש ואשה – זכו שכינה ביניהן, לא זכו אש אוכלתן" (סוטה יז ע"א). בהמשך למה שלמדנו על תנועת ההקרבה והצמצום

הנצרכת על מנת לאפשר את הנישואים, אפשר להוסיף ולדרוש: "זכה – המוות מביאו לחיים, לא זכה – כמו מת לחנם".⁹⁸

קיום חתונה לנוכח אבל

לאור תובנות משמעותיות אלו שהתחדשו בעזרת הצבת שני העניינים זה לצד זה ובירור הקשר ביניהם, אפשר להציע הסבר להוראת חז"ל בברייתא לקיים חתונה לנוכח אבל. כיוון שמעשה הנישואים כרוך מצד עצמו באבלות של התנתקות מהחיים הקודמים וכניסה לחיים חדשים, קיום החתונה למרות מותו של אחד מן ההורים (לא עלינו) נשמע מסתבר יותר. מבחינה רעיונית, האבל על ההורה מתקשר לעמדת הנפש שבה נמצאים בני הזוג, וצער הניתוק מההורה מצטרף לצער הניתוק שיש בלאו הכי.

לסיום אומר שכתובת שורות אלו מעט קשה עליו כיוון שאף אדם בשום מצב לא מאחל לעצמו שדבר כזה יארע לו ערב חתונתו, גם לאחר כל הסברות היפות שהבאנו. לכן אחזור ואדגיש כי כוונתי המקורית הייתה רק להסביר את הוראת חכמים במצב שהוא גם ככה לא פשוט. אפשר שהתפיסה שהצעתי מנהירה מעט את הוראתם.

---

⁹⁸ יש לדברים רמז גם בדברי הרמב"ם בהסברו מדוע חובת ההוכחה בטענת בתולים היא על האישה ולא על האיש: "שחזקה היא שאין אדם טורח בסעודה ומפסידה, והופך שמחתו אבל" (הלכות אישות יא, יד).